

Osoba starsza w rodzinie – wybrane zagadnienia

Rodzina stanowi podstawową grupę społeczną. Stosunki w rodzinie opierają się na wymianie pewnych wartości, dóbr, a także usług. Relacje pomiędzy starszymi a młodszymi pokoleniami w tej pierwotnej formie życia społecznego uwarunkowane są wzajemnymi uczuciami, emocjami, obopólną troską i opieką. Poszczególne generacje w rodzinie udzielają sobie wzajemnej pomocy, która uzależniona jest od możliwości i potrzeb zarówno pomagającego, jak i potrzebującego.

Rodzina pełni wobec swoich członków bardzo ważne role. Mieczysław Łobocki opisuje następujące jej funkcje:

- prokreacyjną – dotyczy posiadania potomstwa i realizacji potrzeb seksualnych w małżeństwie,
- opiekuńczą – ma na celu udzielanie pomocy członkom rodziny w sytuacjach, kiedy sami nie mogą zaspokoić swoich potrzeb,
- gospodarczą – przejawia się w zapewnianiu bliskim osobom dóbr materialnych i odpowiedniej sytuacji bytowej,
- wychowawczą – polega m.in. na przekazywaniu wzorów zachowań, wartości, norm oraz zasad funkcjonujących w społeczeństwie, wprowadzaniu dzieci w życie społeczne, rozwijaniu kontaktów interpersonalnych, włączaniu członków rodziny do wykonywania czynności domowych,
- stratyfikacyjną – odnosi się do określonego statusu życiowego rodziny¹.

Osoby starsze mogą udzielać swoim dzieciom i wnukom pomocy materialnej, rzeczowej, a także wsparcia psychicznego. Są także nieocenionymi przekazicielami wartości, wszelkich norm oraz opiekunami najmłodszych pokoleń. Służą także radami i wskazówkami do działania, które wypływają z ich wielkiego, całożyciowego doświadczenia i mądrości. Będąc na emeryturze lub rencie, pozostając w stanie bierności zawodowej, dysponują dużą ilością czasu wolnego, który chętnie przeznaczają dla swoich bliskich. Angażują się wtedy w pomoc dla członków rodziny, np. przez realizację obowiązków domowych, na które młodszym brakuje czasu.

¹ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 310-311.

Natomiast dzieci i wnuki mogą pełnić funkcje opiekuńcze w stosunku do rodzica czy dziadka. Mogą również stanowić wsparcie finansowe, informacyjne i emocjonalne dla najstarszego pokolenia w domu rodzinnym. Ponadto, skutecznie mogą przeciwdziałać samotności i izolacji seniorów, poprawiając jakość ich życia w starości.

Młodszy mogą wiele uzyskać od starszych wiekiem. Z doświadczenia rodzi się mądrość, która determinuje inne ważne wartości, takie jak zrozumienie, cierpliwość, pokora. To również świadomość ulotności ludzkiego życia. Mądrość pozwala także seniorom wygenerować dobre rady dla młodszych wiekiem. Rady te mogą dotyczyć wielu życiowych kwestii, np. drogi edukacyjnej i zawodowej, relacji interpersonalnych, hierarchii wartości.

Docenianie tego przez społeczeństwo potwierdzają przeprowadzone w 2009 roku przez CBOS badania na dużej grupie ankietowanych (N=888). Pokazują one, że zdecydowana większość Polaków postrzega osoby starsze jako potrzebne społeczeństwu, ponieważ:

- dysponują oni czasem dla swoich wnuków, kiedy ich rodzice są w pracy (97%),
- posiadają wiedzę i doświadczenie, których brakuje ludziom młodszym (95%),
- są dobrymi sąsiadami, zwracają uwagę na to, co dzieje się w ich otoczeniu (92%),
- udzielają pomocy finansowej swoim dzieciom i wnukom (90%),
- dysponują czasem na podejmowanie działalności społecznej (88%)².

Jak widać, na pierwszym miejscu znalazła się kwestia opieki nad wnukami. Omawiając problem seniora w rodzinie nie sposób pominąć tego tematu. Współcześnie większa liczba kobiet-matek podejmuje pracę. Do przyczyn tej zmiany, w stosunku do przeszłości, można zaliczyć względy finansowe lub pragnienie rozwoju osobistego. W sytuacji, w której oboje rodzice pracują, nieocenioną pomocą w opiece nad dzieckiem może stać się babcia lub dziadek. Szczególnie zaś wtedy, gdy rodzina nie dysponuje wystarczającymi dochodami, by móc opłacić opiekunkę, lub gdy po prostu nie chce oddać swojej pociechy w „obce ręce”.

Dziadkowie przewyższają w opiece osoby „z zewnątrz” pod różnymi względami. Dają oni swoim wnukom nie tylko troskliwą opiekę, doświadczenie, ale przede wszystkim uczucie miłości. Zajmowanie się wnukami daje seniorom radość, satysfakcję i poczucie bycia potrzebnym. Problemem może być natomiast sytuacja, gdzie opieka zbyt obciąża seniora, który

2 K. Wądołowska, *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości* http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_157_09.PDF [Dostęp: 19.04.2015].

ma kłopoty natury zdrowotnej. Kłopotliwa dla dziadka lub babci może być także zbyt duża ilość czasu poświęcana wnukom, co ogranicza samorealizację lub inne spożytkowanie czasu wolnego.

Kolejną doniosłą funkcję, jaką pełnią dziadkowie i babcie w rodzinie, jest pielęgnowanie rodzinnych tradycji oraz zwyczajów świątecznych. Trafnie tę kwestię ujmują następujące słowa: „Ogromną bowiem rolę w tym procesie przekazywania doświadczeń, podtrzymywania tego, co daje pełny obraz naszej kultury, opisuje naszą rodzinę i pomaga się odnaleźć we współczesnym świecie pełnią seniorzy. Osoby starsze bogate swoim doświadczeniem są strażnikami rodzinnych, regionalnych czy narodowych tradycji. Niejednokrotnie to dzięki ich zaangażowaniu młodzi na nowo odkrywają swoje korzenie, swój rodowód, swoją tożsamość”³. Wnioskując, seniorzy są niezastąpionymi przekazicielami różnych elementów kultury. Wiedza ta jest przekazywana z pokolenia na pokolenie – starsi uczą młodszymi, jak np. obchodzi się święta kościelne i świeckie.

Trzeba podkreślić w tym miejscu, że sytuacja seniorów w rodzinie uległa zmianie na przestrzeni lat, tak jak przeobrażeniom poddana została cała instytucja rodziny. Po 1989 roku w Polsce doszło do zmian, które zażyły we wzorze życia rodzinnego, małżeńskiego. Można do nich zaliczyć następujące przemiany:

- zmniejszenie się skłonności Polaków do zawarcia związku małżeńskiego,
- późniejszy wiek wchodzenia w związek małżeński przez osoby młode,
- opóźnianie okresu macierzyństwa,
- większa liczba rozpadających się rodzin⁴.

Zmiany te przebiegają nadal i będą miały miejsce również w przyszłości. Mają one wpływ na kwestię opieki nad niesprawnymi osobami starszymi. Mniejsza liczba osób w rodzinie ogółem oznacza mniejszą liczbę potencjalnych opiekunów seniora. Zanikające rodziny, wielopokoleniowe stanowią obecnie rzadkość. Głównie funkcjonują one w środowiskach wiejskich i w mniejszych miastach. Jak widać z powyższych danych, nie tylko zmniejszona dzietność generuje kłopoty w opiece nad niesprawnymi członkami rodziny. Także wzrastający odsetek rozwodów powoduje problemy. Rozbitcie rodziny zmusza poszczególnych jej członków do opuszczenia domu. Ponad-

3 M. Banach, J. Matejek, *Seniorzy gwarantem rodzinnych tradycji i zwyczajów świątecznych*, [w:] J. Matejek, E. Zdebska (red.), *Senior w rodzinie i instytucji społecznej*, Iris Studio, Kraków 2013, s. 76.

4 E. Bojanowska, *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, [w:] J. Hrynkiewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 24.

to, osłabieniu lub zanikowi ulegają więzi emocjonalne, które powinny przecież stanowić podstawę do zajmowania się bliską osobą.

Ze względu na dynamicznie przebiegające zmiany społeczne można stwierdzić, że w przyszłości zmieni się funkcjonowanie rodziny, wraz z jej najstarszymi członkami. Do przemian, które na to wpływają, można zaliczyć:

- wzrost popularności jednoosobowych gospodarstw domowych,
- zmniejszającą się sieć powiązań pomiędzy poszczególnymi generacjami,
- zwiększające się ryzyko wystąpienia psychologicznych uwarunkowań społecznego wykluczenia w okresie starości – izolacja, samotność,
- wzrost poziomu wykształcenia osób starszych, lepszy dostęp do wiedzy i informacji ,
- większa świadomość praw, wyższe oczekiwania i aspiracje seniorów,
- wzrost odległości miejsca zamieszkania członków rodziny seniorów na skutek migracji zarobkowych,
- osłabienie więzi uczuciowych pomiędzy członkami rodziny,
- renty i emerytury w mniejszym stopniu satysfakcjonujące w stosunku do zarobków z pracy ,
- pauperyzacja w okresie starości (na skutek braku pracy w czasie poprzedzającym otrzymanie uprawnień emerytalnych lub też na skutek ograniczonej aktywności zawodowej w fazie składowej)⁵.

Duża część krajów Europy nadal szuka nowoczesnych rozwiązań w kwestii organizacji działań mających wspierać seniorów w ich rodzinnym środowisku. W państwach europejskich, społeczeństwach starzejących się, problem samodzielności mieszkańców postrzegany jest jako priorytet. Przykładowo, we Francji poszczególne regiony nazywane są wręcz państwami socjalnymi. Władze dbają tam o zapewnienie przyjaznej przestrzeni życiowej dla seniorów, m.im. przez rewitalizację obszarów miejskich, inwestycje w socjalny i ekologiczny rozwój. Jednak pokutujące wśród ludności przeświadczenie o pogłębianiu się deficytów życia w starości ciągle rośnie. Nawet w zorganizowanych enklawach społecznych są wśród seniorów ludzie samotni i niesamodzielni, nieposiadający mieszkania przystosowanego do specyficznych wymagań oraz potrzeb. Wyrażają oni zapotrzebowanie na odpowiednie wsparcie, pragną mieć obok siebie opiekuna, bliską osobę⁶, bo przecież dla każdego człowieka, również

5 E. Trafiałek, *Warunki integracji i ryzyka dyskryminacji ludzi starszych w rodzinie i środowisku lokalnym*, [w:] J. Hrynkiewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 64-65.

6 Tamże, s. 64-65.

seniora, ważne są nie tylko godne warunki bytowe, ale także rodzina, bliscy, przyjaciele, wsparcie społeczne i możliwość samorealizacji.

Przedstawiając kwestię osób starszych w rodzinie, należy wspomnieć o możliwych problemach w relacjach międzygeneracyjnych. Mieszkając pod jednym dachem trudno uniknąć nieporozumień pomiędzy pokoleniami. Mogą one wynikać z braku cierpliwości, zrozumienia, a także niedostatecznie pogłębionej więzi emocjonalnej. Różnice w hierarchii wartości, przyzwyczajeniach, sposobie myślenia i zachowania w połączeniu z brakiem tolerancji mogą negatywnie wpływać na stosunki panujące w rodzinie. Do satysfakcjonujących relacji między domownikami przyczynić może się wzajemne zrozumienie, tolerancja i szacunek. Oczywiście, u podstaw tych wartości leży uczucie miłości, bez którego trudno o prawidłowe funkcjonowanie w środowisku rodzinnym.

Kolejną kwestią jest to, jak osoby starsze różnie są traktowane w swoim środowisku życia. Na podstawie własnych obserwacji Polacy stwierdzili (w 2009 roku), że w rodzinie najczęściej seniorów spotyka:

- życzliwość (82%),
- obojętność i brak zainteresowania (12%),
- niechęć (2%)⁷.

Z danych uzyskanych przez CBOS wynika, że podejście do ludzi starszych uległo poprawie na przestrzeni lat. W 2000 roku ponad dwie trzecie badanych (69%) charakteryzowało postawę wobec seniorów jako życzliwą. Dziewięć lat później wskaźnik ten wzrósł o 13%. Widać również pozytywne przemiany w innym aspekcie – niemal dwukrotnie obniżył się odsetek osób, które twierdzą, iż starsi traktowani są obojętnie w środowisku rodzinnym. Choć niewielka część Polaków przypisuje traktowanie starszych z niechęcią, to i tutaj warto wspomnieć, że opisywany wskaźnik także uległ zmianie na lepsze – w 2000 roku wyniósł on 5%, a obecnie tylko 2%⁸.

Następne zagadnienie dotyczące tematu seniora w rodzinie to opieka nad niesprawnym bliskim. Osoby starsze w sytuacji ograniczonej samodzielności potrzebują pomocy i opieki, które można zdefiniować jako „całokształt świadczeń mających na celu ułatwienie organizacji życia i zaspokajania właściwych dla wieku potrzeb. (...) Dlatego tak ważne jest zabezpieczenie społeczne, tj. system świadczeń i uprawnień gwarantujących bezpieczeństwo socjalne jednostce. System obejmuje ubezpieczenia społeczne, ochronę zdrowia, pomoc społeczną oraz pomoc rodzinie w wypełnianiu jej funkcji. W odniesieniu do ludzi starych system zabezpieczenia społecznego powinien gwarantować: stałe i systematyczne dochody w wy-

7 K. Wądołowska, *Polacy wobec ludzi starszych...*

8 Tamże.

sokości potrzebnej do zaspokojenia potrzeb życiowych, dostęp do usług niezbędnych ze względu na indywidualne potrzeby oraz odpowiednią sieć kontaktów społecznych”⁹.

Istnieją różne uwarunkowania prowadzące do stanu zależności seniora od opiekuna. Gerontolodzy wymieniają najczęściej czynniki zdrowotne i społeczne. Do tych pierwszych można zaliczyć:

- chorobę przewlekłą (somatyczną lub psychiczną)
- zespoły geriatryczne (nieutrzymanie moczu, upadki i upośledzenie lokomocji),
- upośledzenie zmysłów wzroku lub słuchu,
- kalectwo, do którego doszło w okresie starości lub we wcześniejszej fazie życia,
- niedożywienie,
- zaawansowana starość¹⁰.

Natomiast do społecznych uwarunkowań przyczyniających się do stanu zależności osób starszych można zaliczyć następujące:

- samotne zamieszkiwanie,
- nieodpowiednie warunki życia, ubóstwo,
- nieposiadanie potomstwa,
- utrata bliskiej osoby, śmierć małżonka, rozwód, odejście dzieci z domu rodzinnego,
- pełnienie funkcji opiekuna osoby niesprawnej,
- zaniedbania i przemoc domowa,
- zamieszkanie w placówce opiekuńczej,
- tragiczne wypadki losowe, takie jak wypadek i pożar¹¹.

W związku z zaistnieniem powyższych czynników, należy osobie niesprawnej zapewnić odpowiednią pomoc, która może pochodzić z różnych źródeł. Michael Hill wskazuje na trzy sposoby organizowania działań opiekuńczo-pielęgnacyjnych:

- działania podejmowane przez rodzinę (członkowie rodziny wykonują swoją pracę opiekuna nieodpłatnie, zamiast pracować zawodowo, a podmioty publiczne nie są obciążone kosztami),
- działania stanowią przedmiot transakcji rynkowych (usługi opiekuńcze i pielęgnacyjne stanowią pracę zarobkową dla opiekunów),
- działania podejmowane przez państwo (system ten tworzy miejsca pracy)¹².

9 E. Bojanowska, *Ludzie starsi w rodzinie...*, s. 24-25.

10 M. Halicka, *Problemy rodziny w opiece nad człowiekiem starym niesprawnym*, [w:] M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 244.

11 Tamże, s. 244.

12 E. Bojanowska, *Ludzie starsi w rodzinie...*, s. 26.

Do podstawowych kwestii związanych z opieką nad seniorem należą relacje rodzinne pomiędzy opiekunem a podopiecznym. Według badań przeprowadzonych w Polsce najczęściej funkcję pielęgnacyjną wobec starszych niesprawnych osób pełnią ich dzieci (51,1%). W następnej kolejności opiekę sprawują małżonkowie seniorów (18,2%) oraz synowie i zięciowie (13,4%). Rzadziej pielęgnacją zajmują się pozostali członkowie rodziny, w tym wnuki (6,6%), przy czym badania uwzględniały tylko osoby pełnoletnie. Przepuszczalnie odsetek wnucząt-opiekunów byłby większy, gdyby uwzględniono osoby przed uzyskaniem osiemnastego roku życia¹³.

Te same badania wskazują, że większość opiekunów seniorów pełni swoją rolę pielęgnacyjną kilka godzin dziennie. Dwie trzecie (66,6%) respondentów w ciągu dnia poświęca na te czynności do pięciu godzin. Niemal co piąta osoba (18,2%) przeznaczą co najmniej dwanaście godzin, a prawie co dziesiąta (9,2%) - aż całą dobę¹⁴. Oczywiście analizując powyższe dane nasuwa się myśl, iż nie jest fizycznie możliwe zajmowanie się podopiecznym dwadzieścia cztery godziny na dobę przez siedem dni w tygodniu. Jednak dane te wskazują na fakt, że badani, którzy podali takie informacje są dostępni dla swoich podopiecznych przez niemal cały swój czas.

Przedstawione wyniki badań przywołują bardzo ważną kwestię, mianowicie obciążenie opiekunów. Biorąc pod uwagę wszystkie ich obowiązki - opiekę nad seniorem, a często również własnymi dziećmi lub wnukami, pracę zarobkową, czynności domowe (gotowanie, sprząatanie, zakupy) i inne, nasuwa się myśl, iż są oni po prostu przeciążeni. Jeśli do tego doliczyć jeszcze dojazdy (do miejsca pracy, do podopiecznego), zajmujące dodatkowo czas i wzmagające zmęczenie, to uzyskamy obraz osoby dysponującej znikomą ilością czasu wolnego.

Brak odpoczynku, stres, przemęczenie mogą doprowadzić do spadku odporności, zmniejszenia wydolności psychicznej i fizycznej organizmu. Brak przerw w pełnieniu obowiązków może doprowadzić do wystąpienia choroby, która nawet może uniemożliwić dalsze funkcjonowanie. Dlatego konieczny jest regularny odpoczynek w pełnieniu tak wielu obowiązków. Opiekunowie starszych niesprawnych członków rodziny wymagają pomocy zarówno fizycznej, jak i duchowego, emocjonalnego wsparcia.

Jednak należy tutaj wskazać, iż opiekunowie nieformalni są w Polsce ignorowani przez system społecznego zabezpieczenia. Nie ma w naszym kraju odpowiednich rozwiązań, które pozwoliłyby pogodzić obowiązki w pracy zarobkowej z pełnieniem funkcji opiekuńczych wobec członka

13 P. Czekanowski, B. Synak, *Wybrane elementy obrazu rodzinnych sytuacji opiekuńczych ludzi starych w Polsce*, [w:] M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 184.

14 Tamże, s. 185.

rodziny¹⁵. Dodać trzeba, że opieka obciąża nie tylko fizycznie i psychicznie, ale często również finansowo. Kobiety, bo to najczęściej one pielęgnują chorych bliskich, podejmują pracę zarobkową głównie ze względów ekonomicznych (obok, m.in. potrzeby samorealizacji), aby wzmacniać budżet domowy. Dlatego też pełnienie opieki nad seniorem staje się dodatkowym czynnikiem motywującym do pracy – aby podołać zaistniałym wydatkom, w tym wydatkom na chorego.

Niestety, można powiedzieć wręcz, że obywatele zajmujący się niesprawnymi bliskimi są w pewien sposób niewidoczni: „przyjmuje się, że jeżeli nie zgłaszają problemów, to problemów nie ma, zatem trudności nie występują. Sami opiekunowie nieformalni działają na pograniczu systemu komercyjnego i nieformalnego, wykorzystując niekiedy dostępną ofertę publiczną (ale koszt materialny i niematerialny jej uzyskania jest jednak wysoki: trzeba zabiegać, wychodzić, wyprosić; często jakość usługi oceniana jest jako niska)”¹⁶. Potrzeby ludzi pełniących rolę opiekunów nieformalnych są w dużej mierze ignorowane. A są oni i powinni być pełnoprawnymi podmiotami oddziaływań społecznej polityki państwa polskiego.

Nie wszyscy bliscy mogą i chcą pełnić funkcję opiekuna. Różne czynniki mogą utrudniać lub nawet uniemożliwiać pełnienie roli opiekuna niesprawnych rodziców, czy innych członków rodziny. Trzeba tu wymienić następujące źródła tych trudności:

- struktura rodziny i jakość relacji rodzinnych,
- praca zarobkowa opiekuna,
- niewystarczająca ilość środków materialnych, finansowych,
- problemy zdrowotne opiekuna,
- nieodpowiednie warunki życia opiekuna lub podopiecznego,
- przemiana postaw i zachowań seniora,
- niedobór adekwatnej wiedzy i umiejętności w zakresie opieki nad niesprawną osobą,
- postawy i sposób myślenia młodszych członków rodziny¹⁷.

Jak zostało już wcześniej zasygnalizowane, współcześnie mamy do czynienia z migracjami zarobkowymi, i to na dużą skalę. Pojawia się tutaj kwestia rozpatrzenia opieki na odległość. Rodzi się pytanie o to, jak poradzić sobie z przestrzenią dzielącą opiekuna i podopiecznego. Dystans przestrzenny powoduje:

15 M. Raclaw, *Opiekunowie nieformalni. Krótkookresowa funkcjonalność nieopłacanej pracy*, [w:] J. Hryniewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 76.

16 Tamże, s. 78.

17 M. Halicka, *Problemy rodziny w opiece nad człowiekiem...*, s. 247.

- scedowanie odpowiedzialności za opiekę przeważnie na jedną, wyznaczoną osobę, która pozostaje w miejscu zamieszkania podopiecznego, co łączy się nierazko z przeciążeniem opiekuna i brakiem pomocy ze strony innych osób,
 - zmianę osobistych kontaktów pomiędzy opiekującym się a podopiecznym (wykorzystywany jest telefon i Internet, a kontakty osobiste są rzadkie),
 - ograniczenie form opieki, która często ogranicza się do pomocy finansowej albo emocjonalnej, występuje zjawisko tzw. uzasadnionej odległości (odległość geograficzna staje się przyczyną i usprawiedliwieniem ograniczonego pełnienia obowiązków opiekuńczych) nierazko pojawia się zjawisko substytucji opieki innymi rodzajami pomocy,
 - trudności w pogodzeniu zobowiązań rodzinnych, opiekuńczych i zawodowych (spowodowane odległością i obciążeniem czasowym dojazdami do miejsca pracy oraz domu rodziny pochodzenia i prokreacyjnej)¹⁸.

Po przeanalizowaniu powyższych czynników nasuwa się wniosek, że sprawowanie opieki na odległość jest niezwykle trudne. Nastęcza sporo obciążeń zarówno dla jednej, jak drugiej strony układu zależności. Dla osoby dorosłej, pełniącej wiele ról społecznych – rodzica, małżonka, pracownika, przyjaciela – przyjęcie funkcji opiekuńczej staje się obciążeniem. Dodatkowo rodzi się tutaj kwestia podziału czasu przeznaczanego dla rodziny. Może występować kolizja obowiązków wobec rodziny prokreacyjnej i macierzystej.

W związku z kwestią migracji zarobkowych od niedawna można mówić o istnieniu w Polsce zjawiska eurosieroctwa osób starszych. Są to seniorzy pozostawieni przez bliskie osoby, które opuściły kraj w celu podjęcia pracy poza państwem polskim. Niejednokrotnie emigrujący Polacy, głównie kobiety znajdują za granicą zajęcie w charakterze opiekuna osób starszych¹⁹. W Polsce, od dłuższego już czasu, znane jest zjawisko eurosieroctwa. Jednak odnosiło się ono do dzieci, które zostały pozbawione rodzicielskiej opieki. Kiedy jedno lub oboje rodziców wyjeżdża za granicę, dziecko zostaje pod opieką innych członków rodziny (lub trafia do instytucji opiekuńczej). Obecnie grupę eurosierot – oprócz dzieci – powiększyło grono seniorów.

W sytuacji niesamodzielności osób starszych największym uznaniem cieszą się te rozwiązania, które umożliwiają im pozostanie w domu rodzinnym. Wskazują na to badania przedstawione w Raporcie o rozwoju społecznym Polska 1999. Ku godnej aktywnej starości. Według badań Po-

18 J. Phillips, za: M. Raclaw, *Opiekunowie nieformalni. Krótkookresowa...*, s. 80

19 M. Raclaw, *Opiekunowie nieformalni. Krótkookresowa...*, s. 82.

lacy twierdzą, że najlepszym modelem zamieszkiwania jest mieszkanie w pobliżu swoich dzieci, jednak osobno. Badani wyrażali także oczekiwanie pomocy od dzieci w chorobie lub innej trudnej sytuacji²⁰. Wpływa z tego wniosek następujący – trwałe więzi emocjonalne są bardzo ważne w rodzinie, a osoby starsze cenią sobie niezależność.

Tożsamy z powyższymi danymi są również wyniki badań przeprowadzone na wielką skalę: Dialog Population Policy Acceptance Study (PPAS)²¹. Projekt ten miał na celu zdiagnozowanie opinii na temat współczesnych procesów demograficznych. Realizowano go w czternastu europejskich państwach, w tym także w Polsce. Wyniki są następujące:

- Polacy najliczniej opowiedzieli się za stwierdzeniem, iż dzieci powinny opiekować się swoimi starzejącymi się rodzicami (90,1%), a bliscy – starszymi członkami rodziny (80,2%),
- przeważająca większość (85,1%) badanych wyraziła wolę wspólnego zamieszkiwania wraz ze starszymi rodzicami,
- spośród ogółu respondentów najczęściej Polacy wyrażali pogląd, iż seniorzy winni mieszkać w rodzinnym domu, żeby mieć zapewnioną opiekę ze strony bliskich (60,2%).

Choroba starszej osoby ma wpływ na funkcjonowanie całej rodziny. Pomoc choremu jest równie ważna, jak wsparcie bliskich mu osób. Zachorowanie jednego członka rodziny skutkuje u pozostałych różnymi reakcjami emocjonalnymi. Sytuacja ta wyzwała także różnego rodzaju mechanizmy obronne, które wykorzystywane są w radzeniu sobie z trudnościami. W związku z tym pomoc rodzinie powinna opierać się na rzetelnej diagnozie problemów, potrzeb i oczekiwań wszystkich jej członków²².

Kiedy opieka przekracza możliwości rodziny niesprawnego seniora, może ona uzyskać odpowiednią do zaistniałych potrzeb pomoc od państwa. W ramach pomocy środowiskowej bliscy osoby starszej mogą starać się o:

- świadczenia rzeczowe, materialne,
- świadczenia w formie usług opiekuńczych (gospodarczych, pielęgnacyjnych, specjalistycznych),
- miejsce w ośrodku wsparcia dziennego lub w dziennym domu pobytu,
- miejsce w rodzinnym domu pomocy lub domu pomocy społecznej,

20 E. Bojanowska, *Ludzie starsi w rodzinie...*, s. 30.

21 Tamże, s. 31.

22 Por. I. Kuźmich, *Rodzina w sytuacji terminalnej choroby bliskiej osoby*, [w:] J. Matejek, E. Zdebska (red.), *Senior w rodzinie i instytucji społecznej*, Iris Studio, Kraków 2013, s. 27-28.

- miejsce w instytucji całodobowej opieki (prowadzonej w ramach działalności statutowej fundacji, stowarzyszenia, Kościoła katolickiego i inne kościoły lub działalności gospodarczej – tzw. domy opieki)²³.

Zwraca się uwagę na fakt, że jakość stosunków pomiędzy bliskimi osobami zależy od wcześniejszych faz życia rodzinnego. Dotyczy to także trudnych sytuacji życiowych, np. choroby. Według L. Dyczewskiego: „Kto każdego dnia nie przekraczał siebie choć trochę, nie dawał siebie dzieciom, rodzicom, rodzeństwu, bliźnim, kto nie traktował i nie przeżywał swej pracy jako służby bliźniemu – i tego wszystkiego nie uczył swoich dzieci i wnuków – ten w ostatnim okresie życia będzie samotny. [...] Więzy rodzinna, na którą liczy w okresie starości każdy człowiek, musi być rozwijana i pielęgnowana we wszystkich poprzednich okresach życia”²⁴. Obowiązki, jakie członkowie rodziny powinni wobec siebie pełnić w zależności od zaistniałych potrzeb są kwestią zrozumiałą. Jednak trzeba mieć świadomość, że poczucie obowiązku to nie to samo co żywienie uczucia miłości. A do przeżywania emocji nie można siebie, ani nikogo innego zmusić.

Reasumując podjęty temat – w wyniku zmian zachodzących we współczesnej rodzinie, zaniku rodzin wielopokoleniowych, migracji zarobkowych, rozpadu więzi, zmniejszenia dzietności zmienia się charakter życia osoby starszej w podstawowym środowisku jednostki. W sytuacji konieczności pełnienia funkcji opiekuńczej wobec niesprawnego seniora, należy zapewnić rodzinie odpowiednie warunki ku temu. Chodzi o to, aby zwiększyć jakość życia zarówno chorej osobie, jak i jej opiekunom, czyli członkom rodziny. Im lepsze warunki będą mieli opiekunowie, tym lepiej będą mogli wykonywać swoją pracę oraz zaspokajać własne potrzeby.

Ważne jest, aby wszystkie pokolenia w rodzinie mogły czerpać satysfakcję w każdej sferze życia. Dlatego też konieczna jest edukacja do starości, odpowiednie wychowanie młodszych pokoleń tak, aby przyszłość była lepsza. Postulatem skierowanym do wykonawców polityki społecznej jest konieczność zwiększenia pomocy rodzinom, zajmującym się niesprawnymi bliskimi. Mam tutaj na myśli pomoc zarówno materialną, finansową, jak i organizacyjną.

Rodzina stanowi podstawowe środowisko życia jednostki w każdym wieku, także w starości. Niestety, coraz częściej bywa spędzana poza nią – w samotności lub w instytucji opiekuńczej. Niemal zawsze sytuacja osoby starszej związana jest z sytuacją rodzinną, a problemy rodzinne – głównymi problemami. „Utrata autorytetu i marginalizacja osób starszych w ro-

23 Z. Szarota, *Wsparcie społeczne i polityka społeczna wobec późnej dorosłości i starości*, [w:] R. J. Kijak, Z. Szarota, *Starość. Między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 36.

24 L. Dyczewski, za: M. Halicka, *Problemy rodziny w opiece...*, s. 248.

dzinie, odrzucanie tradycyjnych wartości i przekazu międzypokoleniowego, powierzchowność relacji rodzinnych, brak czasu dla wspólnotowego życia, egocentryczne postawy poszczególnych członków rodziny, tendencje indywidualizacyjne, mała liczebność rodzin, coraz częstsza bezdzietność małżonków, częste jedynactwo i brak rodzeństwa, życie w oddaleniu przestrzennym, trudności materialne w rodzinie, także jako pochodne transformacji ustrojowej niewątpliwie tworzą niekorzystne tło dla życia rodzinnego²⁵. Zakończenie życia w samotności, z dala od najbliższych osób, jest chyba dla jednostki najgorszym scenariuszem ostatniego etapu egzystencji.

Jaka będzie przyszłość osób starszych? Trudno jest odpowiedzieć na to pytanie. Jednak życie seniorów, także to rodzinne, będzie po części zderzone tym, ile dawali oni innym w poprzednich okresach rozwoju. W myśl powiedzenia, że dobro powraca.

An elderly person in the family – selected issues

The article presents selected issues related to an older person in the family. The issues at stake include: the importance of family for humans, mutual transfer of values and services between the generations, problems in relationships, the perception of seniors by society and the transformations of the modern family. The article also touches upon the problem of care for severely disabled elderly in the family environment. Presented were the cause of dependence, characteristics mentors and their overload problems and possible forms of assistance.

Bibliografia

- Banach M., Matejek J., *Seniorzy gwarantem rodzinnych tradycji i zwyczajów świątecznych*, [w:] J. Matejek, E. Zdebska (red.), *Senior w rodzinie i instytucji społecznej*, Iris Studio, Kraków 2013.
- Bojanowska E., *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, [w:] J. Hryniewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- Czekanowski P., Synak B., *Wybrane elementy obrazu rodzinnych sytuacji opiekuńczych ludzi starych w Polsce*, [w:] M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.

25 E. Dubas, *Starość znana i nieznaną – wybrane refleksje nad współczesną starością*, „Rocznik Andragogiczny” 20013, nr 20, s. 144-145.

- Dubas E., *Starość znana i nieznaną – wybrane refleksje nad współczesną starością*, „Rocznik Andragogiczny” 2013, nr 20.
- Halicka M., *Problemy rodziny w opiece nad człowiekiem starym niesprawnym*, [w:] M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.
- Kuźmich I., *Rodzina w sytuacji terminalnej choroby bliskiej osoby*, [w:] J. Matejek, E. Zdebska (red.), *Senior w rodzinie i instytucji społecznej*, Iris Studio, Kraków 2013.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Raław M., *Opiekunowie nieformalni. Krótkookresowa funkcjonalność nieopłacanej pracy*, [w:] J. Hryniewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- Szarota Z., *Wsparcie społeczne i polityka społeczna wobec późnej dorosłości i starości*, [w:] R. J. Kijak, Z. Szarota, *Starość. Między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- Trafiałek E., *Warunki integracji i ryzyka dyskryminacji ludzi starszych w rodzinie i środowisku lokalnym*, [w:] J. Hryniewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- K. Wądołowska, *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, http://www.cbos.pl/SPI-SKOM.POL/2009/K_157_09.PDF [Dostęp: 19.04.2015].